

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.01>

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, м. Одеса)

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКТИМОГЕННИХ ФАКТОРІВ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу віктимогенних факторів злочину агресії проти України. Встановлено, надано опис та пояснення зовнішньо-колоніальному (історично та географічно зумовлених взаєминах між росією та Україною) та внутрішньому контуру факторів віктимізації. В структурі останніх наголошено на деструктивній ролі стратегічних недоліків в системі управління озброєнням: надмірний та неконтрольований розпродаж озброєння, необґрунтоване списання, розкрадання; антидержавницькі дії з мобілізаційним резервом; злочинність в оборонно-промисловому комплексі; олігархізація. Надано характеристику зовнішньому (міжнародному) контуру віктимогенних факторів: стратегічна недооцінка масштабів експансіоністських претензій російської федерації та ступеню військових загроз; недоліки коаліційних дій після 2014 р. й більшою мірою – після 24.02.2022 р.

Ключові слова: агресія, злочин агресії, детермінація, віктимність, віктимогенні фактори, сектор безпеки та оборони, перехідне правосуддя, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Детермінаційний комплекс злочину агресії проти України є вельми розгалуженим. Певна річ, що ключові фактори

пов'язуються з існуванням та інституціоналізацією в російській федерації недемократичного, фашистського політичного режиму¹. Водночас варто звернути увагу й на групу віктимогенних факторів детермінації злочину агресії. Незважаючи на те, що за загальним консенсусом Україна є жертвою неспровокованої збройної агресії з боку російської федерації, тим не менш з кримінологічної точки зору було б великим перебільшенням говорити про те, що жертва не має геть ніякого відношення до детермінації вчиненого щодо неї злочину. Жертва, її поведінка в будь-якому разі вмонтована в механізм криміногенної детермінації. І це – універсальне теза, застосовувана щодо будь-якого кримінального правопорушення, в якому є жертва. Навіть сама присутність у єдиному часопросторі зі злочинцем вже створює підґрунтя, передумову для розгортання кримінальної активності та відповідної віктимізації. Вивчення факторів цієї природи має слугувати підґрунтям для інституціональних реформ, спрямованих на унеможливлення (мінімізацію) повторення збройного конфлікту у майбутньому як складової перехідного правосуддя.

Проблеми детермінації злочину агресії в тому чи іншому аспекті досліджувалися у роботах Д. Арчера (*D. Archer*), В. С. Батиргарєєвої, Р. Гартнера (*R. Gartner*), Р. Джеймсона (*R. Jamieson*), В. М. Дрьоміна, Дж. Кляйна (*J. Klein*), О. М. Литвинова, Р. Макгеррі (*R. McGarry*), Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова, А. Уайта (*A. White*), С. Уолклейта (*S. Walklate*) та інших науковців. Втім, фіксується очевидний дефіцит уваги віктимологічному виміру цієї проблематики, що й зумовлює актуальність та можливість провадження дослідження за заданим напрямом.

Мета статті – надати характеристику віктимогенним факторам триваючого злочину агресії проти України, структурувати їх комплекс та визначити зміст.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що під «жертвою» у класичній віктимології розуміють людину, яка постраждала від неправомірних дій інших осіб, власної поведінки, негативних життєвих обставин або нещасного випадку. Водночас слід мати на увазі, що одні й ті самі неправомірні дії, події, нещасні випадки, залежно від умов, місця і часу, можуть завдати шкоди як окремій людині, так і групі людей, як фізичній, так і юридичній особі².

Г. Гентіг (*H. Hentig*) розробив учення про жертву злочину з такою повнотою, що жоден наступний дослідник цієї проблеми не міг оминати увагою посилання на його основоположні ідеї, зокрема, думку про те, що стосунки жертва-злочинець тісно пов'язані зі злочиним. Це дає можливість не тільки комплексно підійти до даного феномена, а й робити прогнози стосовно осіб, які в майбутньому можуть стати жертвами злочинів, а також

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 119–173.

² Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. С. 95.

точніше визначати рівень латентної злочинності¹. Винятковою значущістю ці положення набувають в контексті вивчення групової віктимності, а надто крізь призму положень політичної кримінології, що є найбільш дотичною до предмету нашого дослідження, принаймні у сегменті злочину агресії проти України.

Вперше у вітчизняній кримінологічній науці про віктимність держав і народів заговорив Ю. В. Орлов. Так, у своїй монографії «Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності», обґрунтовуючи доцільність розвитку такого напрямку як політико-кримінологічна віктимологія, він надає опис окремим факторам, які впливають на масову віктимність. Для активізації політико-віктимологічних досліджень, визначальними, на думку дослідника, є загрози щодо визначених соціальних груп та й народів в цілому стати жертвами політичних злочинів. Недарма в зарубіжній науковій літературі акцентується увага на вивченні віктимогенності політичних режимів, як їх властивості спричиняти масові жертви серед свого ж населення. Тож рекомендації, які потенційно можуть бути сформовані в межах зазначеного напрямку віктимології головним чином повинні спрямовуватись на формування розвинених форм громадського контролю за органами державної влади, реальне розгортання демократичних інституцій, наукове кримінологічне забезпечення державотворчих процесів, зокрема, законотворчості, в тому числі й через запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів².

Разом з тим, небезпідставно наголошує Ю. В. Орлов віктимогенність політичних режимів, як засвідчує історія, може поширюватись не лише на власне населення певної держави, а й охоплювати інші держави, цілі регіони, континенти. У зв'язку з цим, віктимологічні рекомендації мають виходити на рівень міжнародної безпеки. Події останніх років наочно демонструють недостатню ефективність багатьох з традиційних структур, покликаних забезпечувати міжнародний правопорядок. Вони виявляються неготовими реагувати на новітні виклики кримінальних геополітичних, регіональних загроз. Існує гостра необхідність у перегляді засадничих положень їх функціонування, чільне місце в яких має зайняти доробок політико-віктимологічних досліджень³.

Цілком підтримуючи висловлені зауваги щодо змісту та принципового розуміння широти варіацій факторів групової, масової віктимізації держав і народів, додамо, що останні виявляють себе як на національному, так і на міждержавному міжнародному рівнях. Саме у відповідних контурах взаємодій, комунікацій, аутогенетичних процесів і станів розвитку української державності, російської політичної системи, практик

¹ Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal of Criminal Law, Criminology and Policy Science*. 1944. № 31. Р. 303–309; Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. С. 95.

² Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 26.

³ Там само. С. 27.

міжнародного характеру формується віктимогенне осереддя відповідного значення. Всього таких контурів можна представити три: зовнішньо-колоніальний, внутрішній та міжнародний. Ці назви, зрозуміла річ, є умовними, а їх використання має на меті підсвітити не тільки рівневу, а й змістовну специфіку факторів віктимізації. Надамо їм стислий опис і пояснення.

I. Зовнішньо-колоніальний контур факторів віктимізації виявляється в історично та географічно зумовлених взаєминах між росією та Україною. Не потребує, вочевидь, додаткової аргументації теза про те, що Україна завжди сприймалася росією як колонія. Починаючи з Переяславської ради, незмінним є відношення до України як до провінції російської, а в подальшому й радянської імперії. Так само не є таємницею і та обставина, що й серед українських політичних діячів, діячів культури така розстановка акцентів у взаєминах між народами і країнами знаходила позитивний відгук. Так, наприклад, один з найвідоміших українських шістдесятників Микола Бажан у статті «Дружба народів – дружба літератур» наголошував, що «на чолі радянських народів йде російський народ: він по праву займає передове місце як найбільш видатна нація серед усіх націй та народів, що входять до радянської держави. Любов та відданість російському народові, відчуття найбільш глибокої вдячності – ці світлі животворні почуття сповнюють серця усіх братніх народів, мають глибоке історичне коріння»¹.

Цілком зрозумілим є суспільно-політичний контекст написання цих строк. Так само зрозумілою є і та обставина, що існували й альтернативні осередки української культури, що відчували огиду до подібного советського пафосу й презентували інакші концепти авангарду, конструктивізму, українського націоналізму тощо. Але факт лишається фактом: колонізаторство України відбувалося широким фронтом із залученням не тільки політичного, економічного, а й культурного, мистецького арсеналу засобів, значною мірою творилося руками самих же українців. Наслідки цього тривалого й глибокого процесу даються взнаки й сьогодні. Проте головне – це не те, яким чином себе ідентифікують сьогодні українці (а надто після повномасштабної агресії росії проти України, після 24.02.2022 р. це питання не виглядає вже таким актуальним та неоднозначним), а те, яким чином сприймають Україну в російському політичному істеблішменті та так званих «широких масах». А воно, це сприйняття, якщо й змінилося від імперських часів, то лише у бік зростання емоційної претензійності (з розряду фантомних болей) щодо територій України, на демонтаж української державності. І це не просто експансіоністське психологічне ставлення. Це – значно більше: йдеться про цілеспрямовану агресивну політику реколонізації, відновлення імперії (у тих чи інших дискурсивних, символічних конотаціях) щонайменше у межах

¹ Бажан М. Дружба народів – дружба літератур // ЦДАМЛМУ. Ф. 535, спр. 1; Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 101.

кордонів колишнього СРСР. Мета вийти на кордони 1991 р. – не тільки мета Українського опору агресорові, а й мета агресора.

До речі, це стосується не тільки України. Всі без виключення колишні республіки СРСР перебувають у зоні ризику, характеризуються підвищеною статусною віктимністю. Так, саме про статусну віктимність народів і держав в цьому аспекті доречно, на нашу думку, вести мову. Цей статус пов'язується, як ми вже наголошували, зі становищем колишніх радянських республік. І прикметник «колишній» аж ніяк не влаштовує агресора.

Й для України стало трагедією те, що тільки тепер (принаймні на рівні вищих органів державної влади) стало зрозумілим, що від 24 серпня 1991 р. було розпочато зворотній відлік до початку війни. Уся передісторія взаємин України та росії не давала жодних приводів для оптимізму й надії на уникнення збройного конфлікту. І тільки відсутність належного стратегування, стратегічного мислення як такого у державному управлінні не дали змоги усвідомити цю обставину як даність та починати готуватися до війни з моменту проголошення незалежності. Натомість відбулися геть іншого значення події, що можливо об'єднати у деяку родову категорію віктимогенних факторів злочину агресії внутрішнього штибу, внутрішньодержавного контуру відтворення.

II. Внутрішній контур віктимогенних факторів представлений декількома умовно однорідними групами чинників деструктивної природи.

1. Стратегічні недоліки в системі управління озброєнням: надмірний та неконтрольований розпродаж озброєння, необґрунтоване списання, розкрадання.

У 1991 році Україна була ядерною державою, здобувши третій після США та РФ ядерний арсенал. Його основу становило 5 дивізій 43-ї ракетної армії ЗС СРСР, на її озброєнні стояли стратегічні комплекси стаціонарного базування в шахтах, мобільні ракетні комплекси. Загалом Україна мала 176 міжконтинентальних балістичних ракет (130 міжконтинентальних ракет РС-18 на рідкому паливі з шістьма ядерними боєголовками кожна і 46 ракет РС-22 на твердому паливі з десятьма боєголовками) і близько 2,5 тис. одиниць тактичної ядерної зброї, а на озброєнні військово-повітряних сил на той час перебувало 44 стратегічні бомбардувальники (ТУ-95мс та ТУ-160) з боєкомплектom до 500 крилатих ядерних ракет. Таким чином, 29 років тому Україна теоретично могла мати одну з найсильніших армій світу і стати активним гравцем на міжнародній арені, претендуючи на 3 місце в світі за військовою потужністю¹.

Проте Україна, як молода незалежна держава, що прагнула продемонструвати непохитну відданість обраного курсу на демократизацію та утвердження ліберального устрою, взяла на себе міжнародні зобов'язання із роззброєння, які впливали з положень Договору про

¹ Рябих В. 29 років безпеки та оборони України: від спадщини СРСР до НАТО. *Defense Express*. 2020. 4 серпня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html (дата звернення: 15.02.2024).

звичайні збройні сили в Європі¹, який встановлював обмеження на рівень та характер озброєння для країн Європи. Процес почався...

І якщо на середину 1991 року ЗСУ мали в розпорядженні 9 тисяч танків, то за умовами підписаного договору, їх кількість потрібно було скоротити більш ніж на половину - на 5,3 тисяч штук. Також Україна зобов'язана була позбутися близько третини (477 одиниць) своїх бойових літаків. І ці зобов'язання були виконані і «перевиконані», оскільки велика кількість озброєння пішло на експорт або було просто списано і знищено. За орієнтовними оцінками, тільки за 2005–2014 роки було розпродано військового майна на майже 3 млрд гривень. Зокрема, «з молотка» пішли 832 танки, 202 літаки, 232 вертольоти і близько 28,5 тисяч одиниць ракетно-артилерійського озброєння².

Пізніше Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України, що була створена для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки дійшла висновку, що «...в результаті приєднання України до цього договору розпочався неконтрольований процес розпродажу військової техніки та майна Збройних Сил України з баз, складів і арсеналів, реалізації техніки за межі України, а так само вилучення, передачі в оренду та продажу нерухомого майна колишнього Міністерства оборони СРСР, що у свою чергу створило умови для поступового системного зниження рівня боєздатності Збройних Сил України»³.

Отже, отримані нами з різних відкритих джерел цифри (аналітичні звіти органів державної влади, експертні оцінки незалежних аналітиків) кажуть самі за себе. Якщо станом на кінець 1991 Збройні Сили України мали у своєму розпорядженні біля 9 тис. танків, то на кінець 2021 – трохи більш 2 тис.; бойових броньованих машин – 11 тис. у 1991 р. та 3 тис. у 2021 р.; літаків – 1,5 тис. у 1991 р. та біля 120 (всіх типів) у 2021 р. тощо. Якби на рівні стратегічного управління відбулось утримання установки на збереження оборонного потенціалу України це могло б послугувати істотною умовою щодо запобігання прямого збройного конфлікту з росією у майбутньому або ж, принаймні, суттєвого зниження віктимності українського народу та держави.

Окремо в цьому є ключі слід наголосити на обставинах стратегічного та ядерного роззброєння. Так зокрема, Тимчасова слідча комісія

¹ Договір про звичайні збройні сили в Європі : Договір. Міжнародний документ (ОБСЕ) від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 26.02.2024).

² Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. *РБК-Україна*. 2021. 10 серпня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

³ Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

небезпідставно констатувала, що суспільство не знає ціну домовленостям, що зафіксовані у Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештському меморандумі) від 1994 року, який, згідно Віденської конвенції про право міжнародних договорів є повноцінним міжнародним договором, яким державами-гарантами надані Україні гарантії територіальної цілісності та недоторканість, виконання якого має домагатися Україна¹. Однак очевидним є те, що наслідком реалізації таких домовленостей стала добровільна відмова України від третього за розмірами у світі ядерного потенціалу, від найбільш ефективного засобу стримування агресії. Та ж доля спіткала й стратегічну авіацію, крилаті ракети, частина з яких була продана, передана за борги (ті ж такі російській федерації), а частина – утилізована. Певна річ, критик може апелювати до того, що у України не було іншого вибору, і до того, що нероззброєння України закрили б перед нею двері Міжнародного валютного фонду, інших кредиторів з числа країн Західного світу, а так само і росії. І може він буде правий. А може і ні, адже історія, як відомо, не знає умовного способу зміни диспозицій. Але сценарний метод, тим не менш цілком застосований. І його застосування до ситуації з оборонними спроможностями України засвідчує таке: без роззброєння постсоціалістичний транзит був би, вочевидь, набагато більш болючим. Але економічні складнощі врівноважувались би безпековою складовою, що у *довгій перспективі*, у *глобальному контексті* (компоненти стратегічного мислення) забезпечила б Україні суб'єктність та захищеність від агресора.

2. Не менш вражаючими є й *антидержавницькі дії з мобілізаційним резервом*. До мобілізаційного резерву було закладено неймовірну кількість запасів матеріально-технічних та сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт по відновленню залізничних та автомобільних шляхів, морських та річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, подання медичної допомоги. Мобілізаційні резерви створювалися на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності відповідно до мобілізаційних завдань, визначених Урядом міністерствам, іншими центральним і місцевим органам виконавчої влади, Радою міністрів АР Крим на основі пропозицій Міністерства економіки України, Міністерства оборони України за погодженням із центральним

¹Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

органом виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом, іншими зацікавленими органами виконавчої влади¹.

Симптоматичним є те, що у 1994 прийнято рішення про ліквідацію Державного комітету України з матеріальних ресурсів, але згодом відновити, при цьому в 1999 році Комітет, як центральний орган, реорганізований в Агентство, а через два роки в Комітет, при цьому через вісім років в Агентство. Такі організаційні зміни ніби не суттєві і жодним чином не мали впливати на зміст діяльності органу управління державним матеріальним резервом. Однак, саме під час цих реорганізацій відбувалися дивні речі з перепідпорядкування підприємств та установ Держкомрезерву, а також відбуваються дивні речі з матеріальними цінностями державного мобілізаційного резерву, а так само з обліком матеріальних цінностей, що ніби постачалися РФ на початку 90-х на підприємства, установи, організації Держкомрезерву².

Прикладом таких фактів може бути інформація про незаконне вилучення з мобілізаційного резерву технологічної лінії для виробництва патронів та її подальша незаконна реалізація. Так, згідно матеріалів розслідування вбачається, що протягом 1998-2002 рр. на околицях Багдаду (Ірак), на території підприємства по виробництву різних боєприпасів був побудований новий цех, який за наявною інформацією був оснащений українським обладнанням, що забезпечувало повний цикл виготовлення патронів для автоматичної стрілецької зброї, зокрема калібру 7,62 мм. з продуктивністю виробництва 200 патронів за хвилину. При цьому, за наявною інформацією, поставку до Іраку технологічного обладнання по виробництву патронів для автоматичної стрілецької зброї здійснювалось ДП «Луганський верстатобудівельний завод», однак для поставки були використана технологічна лінія для виробництва патронів, яка була закладена у державний мобілізаційний резерв і зберігалася на вказаному підприємстві. Однак, така лінія в порушення відповідних процедур вибракувана, з верстатів та обладнання були зняті розпізнавальні клейма (збиті, зрізані чи спіяні: номери, інформація про виробника, країну походження, рік виготовлення, тощо), зняті з обліку та експортовані до Іраку³.

І таких прикладів – безліч. Як наслідок: на початок повномасштабного збройного вторгнення росії на територію України мобілізаційні резерви перебували у такому стані, що унеможливили навіть випуск патронів на тих зразків стрілецької зброї, яка перебувала на озброєнні ще з радянських часів. І це при тому, що держава втратила власні спроможності з

¹ Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень, вчинення діянь, щодо матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що суперечили національним інтересам України і завдало збитків державі в особливо великих розмірах, а також шкоди обороноздатності держави / Додаток 7 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok7.html> (дата звернення: 26.02.2024).

² Там само

³ Там само

виробництва патронів ще у 2014 р., коли росія окремі райони Луганської області, зокрема й «Луганський патронний завод».

За вісім років, до 24.02.2022 р. не було вжито адекватних заходів щодо відновлення власного виробництва. І тільки на початку 2024 р., наприкінці другого року повномасштабної війни, йдеться про виділення з державного бюджету необхідної суми коштів для освоєння такого виробництва¹. І ця ситуація також вельми симптоматична, свідчить однозначно не на користь якості стратегування оборонним сектором України, як і державотворчим процесом в цілому.

Таким чином, можемо стверджувати, що України, від кінця 1991 р. стабільно утримувалась у десятці найбільших експортерів озброєння у світі, і жодного разу не увійшла навіть у перші п'ятдесят країн – найбільших виробників зброї та озброєння. І це не могло не позначитись на ступені віктимності українського народу перед обличчям агресора. Самостійне роззброєння є потужним провокуючим фактором.

3. *Злочинність в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК)* є ще одним вкрай деструктивним віктимогенним фактором, що істотно послаблював й продовжує послаблювати оборонні спроможності України. Феномен злочинності в ОПК незадовго до повномасштабної війни став предметом ґрунтовного дослідження С. С. Кожушка. Вчений дійшов низки цікавих висновків, які й сьогодні не втрачають своєї актуальності. Так, фіксується збереження високого рівня, несприятливої динаміки, значної латентності злочинності в ОПК, структурним переважанням організованого корупційного сегменту (поруч зі службово нігілістичними та галузево неспецифічними кримінальними правопорушеннями), що відтворюється у сфері оборонних закупівель та оперативного управління майном підприємств ОПК, охоплює системні інституціоналізовані, ситуативні корупційні та акцесорні кримінальні практики; екзофеноменом злочинності в ОПК є економіко-кримінальні диверсії, що підривають складові економічної безпеки й обороноздатності країни (ст. ст. 330 та 333 КК України)².

Протягом п'ятирічного періоду (2016–2020 рр.) було зареєстровано 264 839 кримінальних правопорушень економічної спрямованості загалом, з яких 5285 – у сфері оборони, що складає близько 2 % від загального обсягу економічної злочинності. Динаміка економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони у 2018 р. засвідчила найнижчі показники ряду (за виключенням базисного 2016 р.). Темп приросту, розрахований ланцюговим способом у 2018 р. склав -15,9 %. Водночас найвищим цей показник був у 2017 р. – 32,6 %. Загалом для динаміки відтворення

¹ У 2024 році Україна інвестує у виробництво патронів. *MILITARNYI*. 2023. 6 листопада. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-2024-rotsi-ukrayina-investuye-u-vyrobnytstvo-patroniv/#:~:text=%D0%A3%202024%20%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96%20%D0%A3%D1%96%D0%BD> (дата звернення: 12.03.2024).

² Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. С. 186.

економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони характерні щорічні коливання позитивних і негативних значень темпів зростання і приросту відповідно із генеральною тенденцією до зростання рівня¹.

Серед іншого С. С. Кожушко переконливо доводить переважання групового характеру злочинної діяльності та можливість і доцільність віднести злочинність в ОПК в цілому до розряду організованої злочинності у сфері економіки. Зокрема, функціональним осердям злочинності в ОПК є корупційні кримінальні практики. Основними видами механізмів реалізації корупційних схем в ОПК є: 1) розтрата ввіреного або такого, що перебуває у віданні майна – обладнання, іншого майна підприємств ОПК; 2) незаконний експорт товарів військового та подвійного призначення; 3) привласнення виділених за оборонним замовленням коштів на закупівлю товарів і послуг у фіктивних підприємств, неіснуючих товарів і послуг; 4) закупівлі товарів і послуг за завищеними цінами (зазвичай використовується декілька фірм-посередників), в тому числі й за операціями імпорту².

Також варто акцентувати увагу й на тому, що корупційна злочинність в ОПК відтворюється на нижчому, середньому та вищому рівнях управління, останній з яких характеризується суб'єктною стійкістю, розгалуженістю, залученістю представників вищих, центральних органів державної влади, наявністю політичного прикриття, що спирається на історично зумовлені фактори зрощення загальнокримінальної, економічної та політичної злочинності, впливовістю олігархату³. І це, на нашу думку, є дуже цінною заувагою, що змушує поглянути на феномен злочинності в ОПК як на метасистемний, в якому у надскладних запльотах взаємообумовлюють одне одного політична корупція, ординарна корупція, економічні та класичні диверсії.

В цьому ж контексті варто згадати й прикрі та ганебні для української державності періоди, коли Міністерство оборони України та ДК «Укроборонпром» очолювали громадяни російської федерації. Це, відповідно, Павло Лебедев (Міністр оборони України у 2012–2014 рр.) та Дмитро Саламатін (директор ДК «Укроборонпром» у 2010–2012 рр.; крім того у 2012 р. обіймав посаду Міністра оборони України, а з 2012 по 2014 – був членом РНБО). І звісна річ, краще пізно, ніж ніколи. Тому позитивно варто оцінити те, що Державне бюро розслідувань вважає, що вказані особи під керівництвом колишнього глави держави Віктора Януковича свідомо скорочував чисельність армії і знижували її боєздатність⁴. І це не тільки ганебні факти, а й небезпечні, наслідки яких українська армія відчуває й до сьогоднішнього дня.

¹ Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. С. 187.

² Там само. С. 187–188.

³ Там само. С. 188.

⁴ Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. *РБК-Україна*. 2021. 10 серпня. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

4. *Олігархізація* як чинник послаблення обороноздатності країни так само варто визнати фактором віктимізації у контексті детермінації злочину агресії. Відомо, що особливості становлення вітчизняної економічної та політичної систем було зрощування первинно накопиченого кримінального капіталу з органами державної влади, формування політичного представництва організованих злочинних угруповань. І це не могло не позначитись на всіх без виключення сферах публічного адміністрування. В тому числі постраждала й система забезпечення національної безпеки, що сповна відчула на собі ефекти вульгарної та надмірної комерціалізації державного управління. Ідея національної, незалежної держави України виявилася для вітчизняного олігархату важливою тільки тоді, коли вона співпала з установкою на максимізацію прибутку, збереження виробничих потужностей. До того моменту, олігархат був абсолютно дисфункційним явищем, що паразитував на тілі народного господарства й політичної системи, забезпечив її симулятивність та значною мірою – прихід до влади громадянина В. Ф. Януковича як персони, у президентстві якої був зацікавлений агресор – російська федерація. Втім, марно було сподіватися на те, що олігархат міг спричинити інакший, окрім деструктивного, ефект (системна архізація політики, економіки, регіональної суспільної моралі) від свого існування.

В цьому контексті безумовно правою є О. Ю. Бусол, яка стверджує, що олігархізація політичної влади в Україні є однією зі специфічних форм організованої корупційної злочинності. Після президентських виборів 1999 р. і референдуму 2000 р. основними впливовими політичними фігурами стають олігархічні групи. Типовим для олігархічного угруповання є наявність політичного синдикату, що поєднує в собі друковані видання, контроль над телеканалами, має прямиий вплив на відповідні політичні структури, партії, блоки. За 24 роки Україна досягла критичного рівня олігархізації, яка становить одну зі специфічних форм організованої, і за своєю суттю та наслідками, економічної злочинності та корупції. Специфіка олігархізації в Україні полягає в тому, що для неї характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію керівництва масами в державі завдяки пасивності, недосконалості соціальної культури громадян. Наявна проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва держави сприяє поширенню корупційної злочинності. Специфіка полягає в тому, що для олігархізації характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію управління масами в державі завдяки пасивності, недосконалості правової свідомості та культури громадян. Існуюча проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва України, унеможливорює розвиток демократії та сприяє поширенню корупційної злочинності¹.

Більше того, додає Ю. В. Орлов, для олігархізації як феномену

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. С. 24.

комерціалізованого істеблшменту властиве не тільки і не стільки наявність відповідної еліти, скільки спрямованість її діяльності у сфері політичних відносин. Така діяльність, націлена на отримання прибутку у його фінансовому вимірі, викривляє природу самих політичних відносин. Останні набувають аморального, маніпулятивного характеру із предикторами-популістами. Хоча, заради об'єктивності, і варто зауважити на тому, що висловлені позиції в жодному разі не можна сприймати абсолютистські. Звісно ж в українському політикумі є відповідальні актори, що прагнуть конструктивних перетворень та мають в цілому позитивне як з етичної, так і з праксеологічної точок зору реноме, ліберальні досягнення. Втім, це суттєво не впливає на загальну картину комерціалізації політики, тенденцій розвитку політичної комерції¹.

Не стала виключенням із загальної тенденції й сфера безпеки та оборони, на яку повною мірою екстраполювалися закономірності й недоліки державного управління означеного штибу. В результаті – правовий нігілізм, знедержавлення легітимності, здирництво й системна корупція, що додатково й суттєво послабила обороноздатність країни. Виходячи з цього цілком виправданим та обґрунтованим слід вважати визначену у Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» мету спеціального інноваційного правового механізму завдяки якому має бути створено юридичне підґрунтя для подолання конфлікту інтересів, викликаного злиттям політиків, медіа та великого бізнесу, унеможливлення використання політичної влади для збільшення власних капіталів, забезпечення національної безпеки України в економічній, політичній та інформаційній сферах, захист конституційних прав та свобод громадянина, захист демократії, забезпечення державного суверенітету та уникнення випадків маніпулювання свідомістю громадян шляхом умисного спотворення інформації задля отримання доступу до ресурсів, що належать на праві власності Українському народові². На жаль початок повномасштабної війни росії проти України вніс свої корективи й не дозволив здійснити повноцінне розгортання відповідної інституційної системи деолігархізації. Гадаємо, цей елемент кримінологічної політики має бути інтегрований у майбутню стратегію перехідного правосуддя для України.

5. Тактичні недоліки забезпечення національної безпеки, зокрема у регіональному зрізі:

1) допущення значної присутності російської агентури в правоохоронних структурах, оборонному відомстві;

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 524.

² Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

2) безперешкодна діяльність інформаційно-пропагандистських мереж, винятково активних щодо населення південних та східних областей України;

3) несвоєчасне запровадження правового режиму воєнного стану (тільки після того, як повномасштабне вторгнення, збройна агресія веже почалася, а не задля запобігання їй), що не дозволило належним чином розгорнути підрозділи Збройних Сил України, вчасно вивести їх на необхідні рубежі оборони (зокрема, у Київській, Чернігівській, Харківській, Херсонській областях), розгорнути територіальну оборону. І це при тому, що розвідувальних даних було вдосталь, починаючи ще з жовтня 2021 р. Слід також визнати і те, що цей же фактор (некомпетентність, нерішучість, саботаж?) відіграв неостанню роль у детермінації масових порушень законів і звичаїв війни (Буча, Ірпінь, Гостомель, Херсон, Ізюм, Маріуполь), що потягла за собою окупація росією відповідних територій України. Переконані, що ці події і дії керівництва держави, органів сектору безпеки та оборони неодмінно мають стати предметом діяльності Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України та розслідування у межах кримінального провадження;

4) несформованість державної політики у сфері формування й зміцнення національної, культурної ідентичності Українців. Відповідний Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» був прийнятий лише 13.12.2022 р.¹, тобто в апогеї (як видається) повномасштабної війни росії проти України.

III. Зовнішній (міжнародний) контур віктимогенних факторів, виділення якого ґрунтується на афіліації України з країнами, що входять до розряду цивілізованих народів світу, європейську сім'ю народів.

1. Стратегічна недооцінка масштабів експансіоністських претензій російської федерації та ступеню військових загроз.

Жодна держава, справедливо наголошував В. Гавел, не живу у вакуумі, тобто на її політику так чи інакше впливає політика інших держав². Тож не варто вважати, що феномен Путіна та сучасного російського фашизму могли відбутися без участі у цьому процесі низки держав світу. Як так вийшло, що у XXI ст, після пережитих жахів фашизму, тоталітаризму XX ст. світові лідери проґавили народження (чи переродження й нове проявлення) сучасного російського фашизму? Значна номінальність зусиль й намагань повернути росію на шлях правового розвитку, примат економізму у відносинах з росією над питаннями захисту прав людини істотно вплинули на таку можливість.

Проблема була і в тому, що люди не сприймали Путіна серйозно, тому

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20> (дата звернення: 18.12.2023).

² Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

що він виклав багато з того, у що він вірив, знаєте, в тій довгій статті, яку він опублікував у 2021 році, в різних промовах, які він виголошував. Як, наприклад, промова від 21 лютого, де він, по суті, виклав все своє бачення майбутнього Росії, яке було імперським. Але люди якимось чином примудрилися не звернути на це уваги. Частина проблеми полягає в тому, що якщо люди не хочуть приймати наслідки того, що знаходиться прямо перед ними, вони придумують всілякі причини і пояснення, чому це не є реальністю і чому реальність — це щось інше¹.

Крім того, Ф. Фукуяма небезпідставно вважає, що я вважаю, що Сполучені Штати і Захід загалом не сприйняли серйозно спочатку агресію в Грузії в 2008 році, а потім в Криму і на Донбасі. І зараз ми бачимо, що якби Захід вжив набагато сильніших санкцій і контрзаходів і почав серйозніше озброювати Україну після 2014 року, цього вторгнення могло б і не статися. Це була гігантська стратегічна помилка з боку Заходу². З цими судженнями неможна не погодитись. Але також варто підкреслити й те, що навіть на початку третього року триваючої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України зберігається згаданий політичний інфантілізм, утилітарний прагматизм у позиції низки провідних країн світу, зокрема США, ФРН та інших.

2. Недоліки коаліційних дій після 2014 р. й більшою мірою – після 24.02.2022 р.

Ф. Фукуяма наголошує, що на початку конфлікту Вашингтон, адміністрація Байдена були стурбовані ядерною ескалацією. І саме тому вони не поспішали надавати Україні певні види озброєнь. І, можливо, вони все ще перебувають під цим обмеженням, що, на мою думку, є помилкою. Ніхто в НАТО насправді не хоче, щоб це перетворилося на війну між НАТО і Росією, тому що для цього просто немає підтримки в жодній з країн НАТО. Але я думаю, що це судження не є правильним. Якби ми надали швидку і кращу військову підтримку, війна закінчилася б швидше і на кращих умовах. Цей тривалий страх перед ескалацією утримує, принаймні, деяких американців і деяких європейців від того, щоб дійсно сформулювати реальне рішення війни, яке призвело б до перемоги України³.

На превеликий жаль майже цілковито бездіяльною та неефективною в контексті впливу на перебіг і завершення збройного конфлікту лишається ООН. Чимало країн світу, в тому числі й окремі країни-члени ЄС прямо чи побіжно виражають консолідацію з агресором у шляхах завершення конфлікту, себто через демонтаж української державності. І це прикро та небезпечно. Й небезпека ця має проєкцію на глобальному рівні, адже якщо демократії програють, автократії створять принципову нову архітектуру світоустрою, що лише наблизить світ до найгірших сценаріїв завершення

¹ Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ — про те, як Захід програвив можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).

² Там само.

³ Там само.

його існування. Саме тому Україна, разом зі всіма прогресивними політичними силами, інтелектуальними елітами, має докладати максимум зусиль до того, аби відбулося переосмислення характеру і значення російсько-української війни, аби нарешті відбулось витверезіння лідерів цивілізованих держав і народів світу, що забезпечить ефективну міжнародну коаліцію проти країни-агресора. Лише за такої умови є шанс остаточно на збереження цивілізації.

Висновки. Виділені та описані у цій роботі віктимогенні фактори є не стільки діагнозом (хоча і ним також) державотворчому процесу в Україні, від проголошення у 1991 р. незалежності й принаймні до 2014 р., що характеризується відсутністю адекватного бачення загроз національній безпеці, належного стратегування розвитку сектору безпеки і оборони країни, скільки намаганням підсвітити найбільш проблемні зони майбутнього існування, розвитку нашої держави. Виявлені недоліки у державному управлінні й міжнародній безпековій архітектурі мають потрапити до фокусу уваги на етапі постконфліктного транзиту України. Перехідне правосуддя повинно охопити як сферу інституціональних трансформацій в Україні, так і міжнародної системи забезпечення правопорядку, аби у майбутньому мінімізувати ризики збройної агресії як з боку росії, так і інших країн з нерозвиненою політичною системою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан М. Дружба народів – дружба літератур // ЦДАМЛМУ. Ф. 535, спр. 1.
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 42 с.
3. Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 7–49.
4. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. 522 с.
5. Договір про звичайні збройні сили в Європі : Договір. Міжнародний документ (ОБСЄ) від 19.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_314#Text (дата звернення: 26.02.2024).
6. Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуяма. Зірковий філософ — про те, як Захід прогавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).
7. Зі щитом або на щиті. Як змінювалася українська армія за 30 років Незалежності. РБК-Україна. 2021. 10 серпня. URL:

<https://www.rbc.ua/ukr/news/shchitom-shchite-menyalas-ukrainskaya-armiya-1628506401.html> (дата звернення: 15.02.2024).

8. Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень щодо передачі на умовах, які не відповідали національним інтересам України, до РФ тактичних та стратегічних ядерних зарядів, міжконтинентальних балістичних ракет РС-18, а також інформація про орієнтовну вартість знищеної інфраструктури колишньої 43-ї ракетної армії / Додаток 3 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення: 16.02.2024).

9. Інформація щодо фактів, які можуть свідчити про прийняття рішень, вчинення діянь, щодо матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, що суперечили національним інтересам України і завдало збитків державі в особливо великих розмірах, а також шкоди обороноздатності держави / Додаток 7 до Звіту ТСК ВРУ для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в ЗСУ та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok7.html> (дата звернення: 26.02.2024).

10. Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 212 с.

11. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

12. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.

13. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20> (дата звернення: 18.12.2023).

15. Рябих В. 29 років безпеки та оборони України: від спадщини СРСР до НАТО. *Defense Express*. 2020. 4 серпня. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html (дата звернення: 15.02.2024).

16. У 2024 році Україна інвестує у виробництво патронів. *MILITARNYI*. 2023. 6 листопада. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-2024-rotsi-ukrayina-investuye-u-vyrobytstvo->

